

Míndez bizonyosan pezsdítően hatott a község kulturális, gazdasági és főképp társadalmi életére.

Baranya megye uradalmainak egyik jellemzője a birtokok szétszórt elhelyezkedése volt, ami hatással volt a gazdálkodásukra csakúgy, mint az igazgatásukra. A megye 1777-től hat járásra volt felosztva, és egy-egy járásban 5-6 uradalom birtoka is volt. A következő kimutatás az 1844. évi állapot szerint szemlélteti a (legalább 5 községből álló) birtokok elhelyezkedését Baranya megye járásaiban.

Négy járásban lévő uradalmak: bolyi uradalom (baranyavári járás, siklói járás, mohácsi járás, pécsi járás), káptalani uradalom (siklói járás, pécsi járás, hegyháti járás, szentlőrinci járás).

Három járásban lévő uradalmak: üszögi uradalom (siklói járás, pécsi járás, szentlőrinci járás), püspöki uradalom (mohácsi járás, pécsi járás, hegyháti járás), székesegyházi uradalom (pécsi járás, hegyháti járás, szentlőrinci járás), szeminárium uradalom (pécsi járás, hegyháti járás, szentlőrinci járás).

Két járásban lévő uradalmak: sellyei uradalom (siklói járás, szentlőrinci járás), dárdai uradalom (baranyavári járás, siklói járás).

Egy járásban lévő uradalmak: bellyei uradalom (baranyavári járás), siklói uradalom (siklói járás), dombóvári uradalom (hegyháti járás), szentlőrinci uradalom (szentlőrinci járás), bakócai uradalom (hegyháti járás), Mindszenti uradalom (hegyháti járás).

A megye uradalmak mintegy két és fél évszázados történetének áttekintése során feltűnő, a „kötött (korlátolt) földbirtokok” számának növekedése. A pécsi egyházmegye földbirtoka, a felosztott szerzetesrendek birtokaiból létrejött közalapítványi birtokok, a hitbizományok, a felekezeti földbirtokok, vitézi telkek stb. az 1925. évi adatok szerint a Baranya megye összes földbirtokának több mint egyötödét jelentette.

Az uradalmak kiterjedése, birtokosainak személye, gazdálkodása, igazgatása sok változáson ment át kialakulásuktól, megszűnésükig. Vázlatos áttekintésük csupán a legszembetűnőbb sajátosságok bemutatására nyújt lehetőséget.

Borsy Judit

Egy német klasszikus, Lenau bánsági szobra és emléktáblája

Csatád (Lenaheim) bánsági település a régi Torontál, ma Temes megyében, Zsombolyától 14 kilométerre. Vasúton Zsombolyán keresztül – átszállással – közelíthető meg, közúton Bilédén és Kisjécsán keresztül.

Első okleveles említése 1482–1497 között történt Chata puszta néven. A török uralom alatt kihalt, 1767-ben telepítette újra Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos. Templomát 1769-ben, iskoláját 1800–1804 között építették.

1849. augusztus 5-i és 6-i szőregi, illetve besenyei csaták után 1849. augusztus 7-én a visszavonuló magyar hadakból húszezren érkeztek Csatádra. Augusztus 8-án az osztrákok elérik a magyar utóhadat s délután a helység alatt kisebb ütközet alakult ki. A magyarok Nagyjécsára hátráltak. Az összecsapásokban 14 halott maradt a csatatéren, sírjuk a temetőben keresztellett megjelölve.

Csatádon született a német irodalom klasszikusa, Nikolaus Lenau – teljes nevén Nikolaus Niembsch Edler von Strehlenau –, akinek tiszteletére a helység nevét Strehlenaura, Lenaudorfra majd végül 1920-ban a ma is használatos Lenaheimre változtatták.

A helységben 1911-ben 507 ház volt amelyet 2600 németajkú, római katolikus vallású egyén lakta. 1941-ben 662 házban 2611 lakos élt, akik közül 2421 németajkú, 61 magyar, 52 román, 17 egyéb anyanyelvű. Ma 724 házban körülbelül 2500 lélek él, közülük csupán 40 németajkú.

Nikolaus Lenau

1802. augusztus 13-án született. Apja Franz Niembsch kincstári írnok, anyja Maria Antonia Therese, született Maigraber. Szülőháza az egykori jószágigazgatósági épület, később a csatádi takarékpénztár tulajdona. Lenau apja kicsapongó életet élt sokszor éjjeleket átmulatott Temesváron, míg családja, felesége s három gyermeke, Csatádon várta. Az asszony sikertelen házassága miatt búskomorságba esett, ami átragadt a felcseperedő Lenaura is. Herczeg Ferenc az 1902-es csatádi Lenau-szobor alapkövetételén elhangzott beszédében így szólt: „Anyja, a budeni polgárleány, egy életen át tartó szenvedéssel fizetett meg a boldogságról szőtt rövid álmiaiért. A könnyek melyeket az asszonyok legboldogtalanabbika magányos éjszakáin ontott, bús fátyolként borulhattak a gyermek érzékeny lelkére.”

Az adósságai miatt lehetetlenné vált apa 1805-ben családjával Budára költözött. Itt is folytatta a kicsapongásait, melyek végül is 1807. április 23-án 29 éves korában bekövetkezett halálához vezettek. Anyja két leányával, Magdalénával és Terézzel, valamint kisfiával, nagyon nehezen éltek. Varrásból tartotta fenn családját, míg 1811-ben hozzáment dr. Karl Vogel katonarvoshoz.

Lenau 1812–1815 között a pesti piarista gimnáziumban végzi a három alsó osztályt. Latint, magyar nyelvet tanul s már itt megmutatkozik zenei hajlama. Mostohaapja nem találván Budán orvosi gyakorlatot 1815-ben Tokajba költözik családjával. Itt ismerkedik meg Lenau a magyar földdel, a magyar puszttal, a magyar élettel s vésődik lelkébe örökre a magyar népdalok ritmusa. Miután magánnevelője, Kövesdy József jogáshallgató elhalálozott, anyja gyermekeivel – férje nélkül – felköltözött Budára. A család viszonyainak rosszabbra fordultával – lakásuk a Vérmezőn az a ház (kápolna) volt amelyben sokáig Martinovics Ignác holtteste pihent – fiát nem tudta a tovább taníttatni.

Ekkor gazdag nagyszülei vállalták további taníttatását, Joseph Niembsch ezredes, valamint neje, született Kellersberg bárónő. Lenau 1819. szeptember 8-án hozzájuk költözött a Bécs melletti Stockerauba. Középiskoláit Bécsben végezte, három évet filozófiát tanult, s egyetemre készült. Miután 1822-ben meghalt a nagyapja – akit 1820-ban emeltek Strehlenau előnévvel nemesi rangra – Magyaróvárra ment, hogy az ottani Mezőgazdasági Akadémián tanuljon. Egy fél év múlva azonban újra Bécsben találjuk, ahol irodalommal foglalkozik.

Bécsben franciát és angolt, majd 1824-ben jogot tanult. 1826-ban megszakítja jogi tanulmányait, orvostanhallgató lesz és sógorával nagyobb utazásra indult az Alpokba. Visszatérve letett két szigorlatot, s mikor meghalt a nagyanyja – akitől tízezer forintot örökölt – újra ott hagyta tanulmányait.

Ki akarta adni költeményeit, de az osztrák cenzúra akadémikuskodásai miatt Németországban kellett próbálkoznia. Közben Heidelbergben folytatta orvosi tanulmányait, majd Stuttgartba ment, ahol megismerkedett a sváb költők körével (Schwabb Gusztáv, Kerner Jusztina, Mayer Károly), s közbenjárásukkal a Cotta cég 1832-ben kiadta verseit. Ekkor hagyott fel véglegesen egyetemi tanulmányait és indult el 1832 júniusában Amerikába. Bejárta Amerika nyugati részét (Niagara vízesés, Hudson völgye, stb.), ahonnan azonban csalódottan tért vissza néhány hónap múlva. Közben Európában költeményei révén nagy hírnévre tett szert. Bécs és Stuttgart között osztotta meg idejét, s irodalommal foglalkozott.

1835-ben megjelenik egy újabb verseskötete majd 1336-ban első nagyobb szabású műve a Faust, amely rövid idő alatt négy kiadást ér meg. Benne saját lelki küzdelmeit a hit, a tudás és a kételkedés közötti vergődését írja meg. 1837-ben kiadta a Savonarola című művét, amelyben a XV. századbeli domonkosrendi szerzetes személyében az igazi, tiszta kereszténység eszméjét személyesíti meg. Ugyanakkor megjelent verseinek harmadik kötete. 1842-ben kiadta az Albigenes című nagyszabású művét, amelynek 32 énekébe egy XII. századi francia pápaellenes szekstának a küzdelmeit írta meg. Ez a mű a szabad gondolat harca a dogmák ellen.

Anyjától örökölt búskomorsága, labilis idegrendszere egyre inkább kiütöközik lelkében és testében, amihez hozzájárultak a gyermekkori félelmek, a későbbi anyagi nehézségek, szerelmi csalódások. 1844-ben Baden-Badenben ismerkedett meg a frankfurti polgármester leányával akinél megértésre s szerelmére viszonzást talált. Készült a házasságra, Cottának (kiadójának) eladta költeményeinek kiadási jogát (20 000 forintért) s a jövőben írandó költeményeire lekötött 25 000 forintot. Barátja felesége iránti szerelmével szeretett volna végképp leszámol-

ni, ezért Stuttgartba utazott de nem tudott végképp szakítani. Néhány nappal a kitűzött esküvője előtt agyvérzés következtében lebénult a bal oldala. Ez annyira felizgatta, hogy néhány nap múlva elméje teljesen elborult, s a Stuttgart melletti Winnonthalba utalták. Innen 1847-ben Ober-Döblingbe vitték s az ottani örültek házában fejezte be életét 1850. augusztus 22-én. A weidlingi temetőben helyezték végső nyugalomra. Ugyanebben az ober-döblingi klinikában kezelték Szécsenyi István grófot, és később Eminescut is.

Lenau költészetének magyar vonatkozásai

„Niemsch Miklós sírva vigadó magyar természet volt. A természet kultuszával és lángoló szabadságszeretetével mintegy előhírnöke volt a magyar puszták nagy dalnokának, Petőfi Sándornak” – mondja róla Herczeg Ferenc, 1902-Nen, Csatádon, a költő születésének 100. évfordulója alkalmából tartott beszédében.

„Miért ünnepeljük mi Lenaut és miért emelünk neki szobrot? – tette fel a kérdést Heinrich Gusztáv a MTA főtitkára, az egyetemes német irodalomtörténet tanára 1905. június 12-én, a költőnek állított szobor leleplezésekor mondott beszédében, majd így folytatta: „Nem hazafiatlan dolgot művelünk-e, midőn egy német költőt dicsőítünk, aki elszaladt tőlünk, hogy a nagy és gazdag Németország dicsőségét növelje? Elsősorban azért ünnepeljük Lenaut, mert nagy költő volt és mert a magyar nemzet a nagyot és jelest mindig és mindenütt tudta és tudja méltányolni. De Lenau Miklóshoz még szorosabb kötelékek fűznek bennünket: ő e földön született, melyet hazánknak nevezünk és imádunk és egész életében büszke volt arra, hogy ő magyar. Kiérzünk Lenau költészetéből valamit, ami lelkünkkel rokon, ami bennünk az idegen német hang dacára magyar hangulatot kelt, ami meggyőz bennünket arról, hogy e német költő lelkében volt egy húr, melyet túlzás nélkül magyarnak mondhatunk.”

Lenau természetet leíró versei igen előkelő helyet foglalnak el költészetében. Motívumainak ihletője – azokban a verseiben is, amelyeket akkor írt amikor már elhagyta a szülőföldjét, s ifjúj éveinek helyeit mint Csatád, Buda, Tokaj – mindig is ifjúsága élményei voltak: a magyar puszták, a csikósok, betyárok világa, a Duna és a Tisza parti nádasok, a tokaji szőlősök, a Bakony-erdő növény- és állatvilága.

Élete végéig vágyott e tájakra. Számptalan költeményében tér vissza ifjúj élményeiből merítve. „Délre” című versében írja:

*Arra délre száll az eső
S űzik szelek a vihart,
Hol távoli menydörgés zúg,
Szívem vágya délre tart.*

*A távoli Magyarhonban
Kedves falum ott terül
Befogja az erdő széle
S áldás lengi azt körül.*

Vágyaiban, álmaiban gyakran felidézi a délvidéket és Tokajt is:

*Újra vágyom a vidékre,
Ahol boldog voltam én,
Ahol éltem, álmodoztam
Gyermekkorom idején.*

– írja „Egykor és most” című versében.

*Szülőházam kedves völgye,
A szívem úgy fáj és vigad,
Hogy miután vágyva vágytam,
Újra látom tájaidat.*

*Szőlőhegy, légy üdvözölve!
A venyige zöldel-e,
Mely egy fanyar emberéltet
Édességgel tölte be?*

Emlékezik „Viszontlátás” című versében, amelyben a tokaji szőlősök, a Tisza parti vadregényes táj elevenedik meg.

Lenau volt az első költő aki bevitte a világirodalomba a magyar puszták képét, a cigányok, betyárok világát, a csikósokat, a szabadon száguldó méneseket, a magyar népdal tüzes és sírva vigadó motívumait. Versei nyomán szerzett tudomást a nyugati különös, a valóságtól gyakran elrugaszzkodó romantikus tónusú életszemléletéről, amely a magyar pusztáról, tokaji szőlősökről, a Bakony rengetegeiben született s élt évszázadokon keresztül, egyszóval a ko-

mor, szabadságról álmódó magyarokról. (A három cigány, A toborzó, Miska a Tisza mentén, A Bakonyi betyár stb.). A magyarokról s a magyar tájról alkotott kép összegzése talán „A pusztai csárda” című verse, ami a magyar hon, a szülőföld iránti érzéseit is kifejezi:

*A nagy Magyarhont jártam én
S öröm szállt a szívembe,
Hogy int a csendes pusztaság
S eltűn falu, fa, cserje.*

A pusztai csárdában betyárok tanyáznak, üldözöttek, de egyelőre szabadok. Kinn viharfelhők gyülekeznek. Végül is menekülniök kell a csárdából.

*De a cigánynép ott maradt,
E víg, tüzes legények
S a rebellis Rákóczi-ról
hangzott a régi ének.*

Rákóczi különben kedvenc szabadságharcos vezére volt Lenauak. Nagyon megragadta, s szerette például a Rákóczi indulót. Amikor az első ízben nyomtatásban megjelent Bécsben, s mikor először meghallotta, csupa tűz és lelkesedés vett rajta erőt. Rögtön megtanulta, s számtalanszor játszotta hegedűjén. Amerikába is magával vitte hegedűjét, hogy idézzem: „az őserdőben csendüljön fel az ősrégi Rákóczi-nóta.”

Dunajec Nándor nagyszabású Lenau tanulmány keretében elemzi Lenau magyarságát mondván: „Magyar hazájából, az istenáldotta tokaji vidékről viszi magával azon kitörölhetetlen képeket, melyek alanyi költészetében mindenütt visszhangra lelnek. Megéneklí szülőföldjét, a magyar Alföld mélabúját. Mindenik dalban a magyar lélek mélysége, a népköltészet egyszerű természetes varázsa tükröződik vissza. Egész belvilágának költészete magán hordta a magyar föld anyajegvét. Kell tehát, hogy hirdessük hozzánk tartozandóságát.”

A Tisza és Bodrog összefolyásának varázsa, az aranykalászos róna, a gulya, a ménes, a halászkok élete és mélabús dalaik, a merengő furulyázó pásztor, a csikósok pajzansága, a magyar népdalok egyszerűsége, a kőborcigányok játéka, a huszárok víg, zajos élete, hegyalja isteni bora, a magyar lányok tüzes tekintete mind, mind megannyi ihletforrás volt a költő számára, amelyek élete végéig többször visszatértek költeményeiben.

A magyar hazához való kötődésének versein kívül is számos jelét adta: az 1831-es pesti árvízkárosultak megsegítésére Bécsben nagyszabású koncertet rendeztek. Ez alkalomra Lenau Prolog címmel ódái szárnyalású költeményt írt, amit Löwe, a híres udvari színész szavalt el.

1843 decemberében meglátogatta őt Becta Károly költő, s ismerteti vele némelyek véleményét, sőt vádjait, hogy Lenau elfelejtette volna hazáját. Mire ő ezt válaszolta:

„Száradjanak ki azon gyalázatos nyelvek. Egy percig sem tagadtam meg hazánkat, s még kevésbé árultam el, noha mindinkább durván bántak velem, semmint barátságosan. Mit tudott a külföld Magyarországról mielőtt mi voltunk? Minden nap áldottam úgy az országot, mint a népet.”

Mindig is vágyott viszontlátni hazáját, s ezt nemcsak a már bemutatott költeményeiből tudjuk, de egyik leveléből is: „Igazán jól csakis a pusztán éreztem magam, a hatalmas magány, a délibáb varázsa csodás vonzó erőt gyakorolt reám. (...) Isten a pusztát a világ teremtése fölött érzett egyik bánatos percében dobta a világba. Évek hosszú során át el tudnék ott lakni.”

1796-ban a bécsi udvari kancellária rendeletet adott ki mely megtiltotta az osztrák íróknak, hogy műveiket a cenzúra engedélye nélkül idegen országban kiadhassák. 1836-ban e rendeletre hivatkozva Lenaut is beidézték a bécsi rendőrségre amikor ki akarta adni Németországban a költeményeit. Lenau ekkor tiltakozott, mondván, hogy a „bécsi kancellária rendelete a magyar királyság területén nem érvényesek: „s én pedig magyar ember vagyok s kérem hazám törvényeit alkalmazni.”

Utolsó éveiben még elmebetegsége alatt is így kiált fel: „Bocsássatok el, háborúba kell mennem, a magyar forradalom kitört!...”

Lenau szobor Csatádon

A költő születésének 100. évfordulója alkalmából emelendő szobor javára Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője indított gyűjtést, minek nyomán 3 000 korona gyűlt össze. Ez az összeg azonban korántsem volt elegendő egy méltó szobor költségeinek fedezésére. Úgyhogy a szobrot nem is állították fel 1902-ben a költő születésének 100. évfordulóján. Ennek másik oka az volt, hogy Fadrusz János, akinél a szobrot megrendelték 1903-ban meghalt. A szobrot végül így a fiatal Randnai Béla szobrászművész készítette el.

1902-ben a költő születésének 100. évfordulóján mégis fényes ünnepség keretében megtörtént a szobor alapkövetétele. Ezen az ünnepségen Széll Kálmán miniszterelnököt Gulner Gyula államtitkár, Wlassics Gyula közoktatásügyi minisztert dr. Pacséri Károly torontálmegyei tanfelügyelő képviselte. Az ünnepségen jelen volt a MTA képviselőjében Herczeg Ferenc, a Kisfaludy Társaság képviselőjében Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője, aki a Lenau szobor javára a gyűjtést elindította, a Petőfi Társaság képviselőjében Sebők Zsigmond, de ott volt báró Ambrózy Béla, dr. Dellimanich Lajos alispán, Bottka Béla, dr. Lendl Adolf, Rubinek Gyula, Steiner Ferenc országgyűlési képviselő, Steiner Ferenc a Temesvári Nemzeti Szövetség és a Magyar Nyelvtérjesztő Egyesületet képviselte.

Az ünnepély a községházán tartott díszgyűléssel kezdődött, a templomban Hlaskovics Ferenc apát és Eisele helyi plébános által tartott istentisztelettel folytatódott, majd a Rákóczi-induló hangjai mellett a községháza előtti téren Bartole János jegyző tartott beszédet. Az ünnepségen Herczeg Ferenc író magyar nyelven, Stein József temesvári királyi ítélőtáblai bírósági elnök, Csátád szülötte, német nyelven szónokolt. Járosi iskolaigazgató felolvasta az alapköve helyezendő emlékiratot, majd azt Gulner államtitkár helyezte el végleges helyére.

Az ünneplők elvonultak Lenau szülőházához, ahol Herczeg Ferenc a MTA és Rákosi Jenő a Kisfaludy Társaság nevében megkoszorúzták az ott lévő emléktáblát. Lenau költeményeket szavaltak Erhard Imre és Löffler Géza, majd a Himnusz és a Szózat zárta az ünnepséget, amit délután 200 terítékes lakoma és este táncmulatság követett.

Lenau szülőházára a helybéli bognármester Gehl Mátyás, helyezte saját költségén emléktáblát 1876-ban. Felirata a következő:

In diesen hause wurde der
dichter
Nikolaus Lenau
am 13 august 1802 geboren
Ezen házban született Lenau Miklós 1802. augusztus 13-án
Welt befreien tann die liebe nur
Lenau
Gevidmet durch Matthias Gehl aus
vaterlandliebe dem dichter am
13 august 1876.

Az emléktábla ma a lenauheimi Lenau emlékmúzeumban van elhelyezve.

1904. augusztus 13-án a Délmagyarországi Közlöny arról tudósított, hogy „Radnai Béla szobrász a pozsonyi Petőfi szobor pályázat miatt nem készülhetett el teljesen a Lenau szoborral s mostanság az ércöntőkben is rendkívül sok a munka, ezért a Lenau szobor augusztus 13-án tervezett leleplezését el kellett halasztani”.

Ekkor a szoborbizottság alelnökei, Bartók János és Járosi Pál a szoborügy végleges rendezése érdekében Budapesten jártak kihallgatáson Tisza István miniszterelnöknél, Berzeviczy Albert kultuszminiszternél és Zsilinszky Mihály államtitkárnál. A kultuszminiszter a szobor költségeire még 4000 koronát utalt ki.

A szobormintát Radnai Béla végül is 1904 októberére befejezte s miután a magyar országos képzőművészeti tanács azt a szobrász Várbazári műtermében megsemmisítette és jóváhagyta, még az évben ércöntőbe került. A szobrot végül is 1905. június 12-én, pünkösd hétfőjén, leplezték le Csatádon nagy ünnepség keretében.

A szobor a községháza előtt áll. Lenau egy kőpadon révedezve bánatosan néz szülőháza felé amerre a háta mögött álló génusz is mutat. A talapzatra Egykor és most című verséből vésték a költő szavait:

*Újra vágyom a vidékre
Ahol boldog voltam én,
Ahol éltem, álmodoztam
Gyermekkorom idején...*

A szoboravatásra érkező vendégeket a főjegyző, Bartole József fogadta már a zombolyai állomáson. Kirendelt lovas kocsikon szállították őket a 14 km-re lévő Csatádra, amelyet erre az alkalomra nemzetiszínű zászlókkal s a bejáratnál diadalkapuvával díszítettek ki a falu lakói.

A vendégek között volt többek között dr. Gulner Gyula, Baross János, Steiner Ferenc országgyűlési képviselők, a kormány képviselőjében Széll Ignác államtitkár, dr. Delhmanics Lajos, Torontál megyei főispán, továbbá Jankó Ágoston alispán, Vinczehidy Ernő megyei főjegyző, valamint iskolák és kulturális egyesületek képviselői. Az ünnepi mise után, amit Blaskovics Ferenc apátkanonok celebrált a szobor előtt, a bilédi sváb gazdák dalegylete adta elő a Himnuszt. Bartole József üdvözlő beszédét követően Herczeg Ferenc méltatta Lenaut, a költőt magyar nyelven és dr. Heinrich Gusztáv a MTA főtitkára német nyelven. Szavaltatok hangzottak el továbbá Lenau költeményeiből Hicke Antal előadásában, Porsche Vilmos zombolyai tanító alkalmi költeményét szavalta el.

A bécsi Concordia írók körének, a Petőfi Társaságnak, a MTA, a temesvári Arany János Társaságnak a koszorú mellett ott voltak több társaskör, iskola, egyesület, stb. koszorú is. Koszorúzás után a résztvevők a költő szülőházához vonultak, ahol Löffler Géza tartott beszédet, majd sor került egy magyar nyelvű emléktábla leleplezésére is amely az 1902. évi szoboralapkövetéletét örökítette meg. Az ünnepséget a Szózat zárta, majd díszebédet adtak a községi népiszkolában, amelyet este táncmulatság követett.

Hogy végül is miért állítottak szobrot elődeink a csatádi születésű német klasszikussá vált Lenau Miklósnak Herczeg Ferenc összegezte 1902-ben a szobor alapkövetéletének ünnepségén. „Magyar földön magyar művész munkája hirdesse, hogy mi tisztelettel hajlunk meg a szellem és a szív nagysága előtt, és hogy nemzetünk háladatos akar lenni azok iránt, akik szeretik. Lenau Miklós pedig szerette a magyart.”

Lehetne ez tanulság más nemzetek számára is.

Pálkovács István